

Ýokanç kesel üçin şa-da bir, geda-da...

Category: Edebi makalalar, Edebi tankyt, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ýokanç kesel üçin şa-da bir, geda-da...

ÝOKANÇ KESEL ÜCİN ŞA-DA BIR, GEDA-DA...

Angliýanyň mirasdüser şazadasy Carlz, premýer-ministri Boris Jonson, Monakonyň şazadasy Albert II, başga-da birgiden syýasatçylar, Golliwudyň käbir ýyldyzlary, meşhur futbolçylar... Koronawirus baý-garyp, tanymal-tanalmaýan, güýcli-ejiz diýenok – barmak büküp sanardan köp birnäçe döwlet işgäri, sungat işgärleri, futbolçylar, hatda lukmanlaryň özü-de bu gorkunç duşmanyň girisine düşdi. Emma güýçlileriň we meşhurlaryň puly köp bolandygy üçin olaryň bejergi alma artykmaçlygy-da köp bolandygy sebäpli halas bolma mümkinçilikleri-de köp...

Görüşüniz ýaly, üns merkezinde bolmagyňam hemme zada çäre bolup bilmeýändigini taryhdaky mysallaryndan-da bilse bolýar. 1918-nji ýylda ilki Amerikada başlap, üç ýyl dowam eden ispan dümewi Ispaniýanyň koroly Alfonso XIII, meşhur sosiolog we ykdysatçy alym Maks Weber, Zigmund Freýdiň gyzy Sofiá ýaly birnäçe tanymal şahsyýetleriň ömür tanapynyň üzülmegine sebäp bolupdy. Mustapa Kemalyňam Anadola geçmäňkä bu kesele ýolugandygy, emma ýeň bermändigi barada aýdýarlar. Çynmy, ýalanmy... ony welin, bilemok.

* * *

Gadymyýetiň köpcülikleýin ýokanç keselleriniň dünýä ilatyny palaç ýatyran ýaly ýatyrandygy taryhy çeşmelerden mälim. Çeşmelerde agzalýan iñ gadymy çuma epidemiýasy hettler döwründe Anadolyda bolup geçýär. Bu maglumata nemes žurnalisti K.W.Keramyň "Taňrylaryň watany Anadoly" kitabynda gabat geldim.

B.e.önüki 1300-nji ýyllarda hett taryhynyň iñ belli

patyşalaryndan Suppiluliumanyň ölümünden soň tagta geçen ogly Arnuwandas III hökümdarlygynyň ilkinji ýylynda başlan köpçülikleýin çuma keseli ýolugyp aradan çykýar. Onuň ýerine patyşa bolan Mursili I-iň bu beladan halas bolmak üçin çokunýan hudaýlaryna ýalbaryp okan bir tasin mynajaty bar. K.W.Keram muny adamzat medeniýetiniň ilkinji edebi ýadygärlikleriniň biri hasaplaýar, onuň "ynsan ruhuny gurşap alýan beýan ediş güýjüne eýe" hasaplaýan bu uzyn doga-mynajatyň bir bölegini siziň dykgatyňza ýetirmek isleýärin:

*Eý Hettleriň tupan hudaýy, meniň hojaýnym,
Eý Siz, meň hojaýnym bolan ähli hudaýlar!
Dogrudyr, adamlar guna edýärler.*

Meniň pederimem günä iş etdi.

*Hettleň tupan hudaýynyň,
meň Hojaýnymyň sözünü diňlemedi.*

Emma men, ýeke günä iş etmedim.

Dogrudyr,

Kakanyň günäsi ogluna-da geçer.

.....

Hem indi men kakamyň günäsine güwä geçýänim üçin,
Eý Hettleriň tupan hudaýy, eý meniň eýäm,
Eý Siz, meniň eýäm bolan ähli hudaýlar!
Niýetleriňiz indi üýtgesin!
Indi meň üçinem täzeden dostlukly zatlar oýlanyň!
Hem indi çumany Hett ýurdundan kowuň!

* * *

Bizde köpçülikleýin ýokanç keselleri ýaýranda aradan çykan tanymal şahsyýetlerimizden kimler barka diýip oýlandym. Düýpli barlag işleri geçirilse, ep-esli kişiniň atlary ýüze çykyp bilerdi, emma meniň ýadyma-ha hazırlıkçe üç adamyň ady düşdi. Birinjisi Hammamizada Ysmaýyl Dede ependi... Ömrüniň ahyrky ýyllarynda ýurtdaky üýtgesmelerden biynjalyk bolan bu beýik sazanda 1845-nji ýylда köpden bäri arzuwlap gelýän haj parzyny

ýerine ýetirmek üçin patyşadan idin alyp, ýola rowana bolupdyr. Ýanyna-da saýlama şägirtlerinden Dellalzada Ysmaýyl, Mutafzada Mämmet ependi dagylary alypdyr.

Haja gitmezden öñinçä şägirtlerine: "Indi bu oýunyň mazasy gaçdy" diýendigi rowaýat edilýär. Ahmet Hamdy Tanpynaryň pikirine görä, Dede bu sözi bilen bir älemin guitarandygyny, bir zowkuň, bir aňlaýsyň, bir ýasaýyş-durmuş formasynyň soňlanandygyny ýaňzydypdyr. Şol sebäpli haj onuň üçin bir wagtyň özünde gaçmak üçin bahana bolupdyr.

Dede haj parzyny berjaý edenden soñ, şol wagt Hyjazda giňden ýaýran holera keseline ýolugyp, Minada könekiler aýtmyşlaýyn "irtihâl-i dâr-y beka" edipdir. Milady ýyl hasaby bilen 1846-njy ýylyň 29-njy noýabry, hijri-kamary hasaby bilenrm 1263-nji ýylyň Zülhiçje aýynyň 10-y şol ýylyň Gurban baýramynyň birinji gününr gabat gelipdir. Zülhiçje aýynyň 10-y Dedeniň şol bir wagtda dünýä inen günü eken. Onuň iň soňky aýdymy sözlerini "Ýürük degirmenler kimin dönerler" goşgusyna düzen "Şehnaz" ylahysydyr.

Ýahýa Kemal bir rubagysynda Dede ependiniň ölümünü şeýle suratlandyrýýar:

*"Taguna giriftar bolup Minada,
Jan berdi jähennem deý hummada.
Pany bolsa aýdymalaryň hallaky,
Dogulmak, ýaşamak boşmuş dünýäde".*

Tewfik Fikretiň ejesi Hatyja Refiýa hanym hem haj möwsümünde holera keseline ýolugyp aradan çykanlaryň biridir. 1879-njy ýylda gyzy Sydkany-da alyp, agasy Hasan Nury beý bilen bile haja giden Refiýa hanyma sag-aman gaýdyp gelmek nesip etmändir. Şol ýyl Hyjazda dörän köpçülikleýin ýokanç keselde ilki Hasan Nury beý holeranyň girisine düşýär we "Wadiü'l-Fatima"-da jaýlanylýar. Refiýa hanymyňam Medinä bir günlük ýolda öлendigi we çölde depin edilendigi aýdylýar. Fikretiň ýeke galan uýasyny Sürreýi Humaýunyň emini (Osmanly halyfy tarapyndan Stambuldan Mekge-Medinä ugradylýan zatlara jogapkär gulluguň başlygy -t.b.) tarapyndan Stambula getirilýär.

Fikret ejesiniň ölümi zerařly çekýän gaýgy-hasratyny soňky ýyllarda ýazan birnäçe goşgusynda beýan edipdir. Bulardan "Hemşiräm üçin" goşgusynyň başynda geleňsiz elliň ejesini gyzgyn çägelere gömendigini, şol wagtdan bări haçanda gaýgy-hasrata gark bolup we çäresizlik bilen kybla ýüzüni öwürse, käbesini ilki düýäniň üstünde hataba ýapyşyp barýan, soňra çägeleriň arasynda perişan halda görýändigini, onuň mazar yşaratynyň belki bir tikenekli ösümlik, zyýaratçylarynyň düýeler bolandygyny, hatda belki bularyňam ýok bolmagynyň mümkindigini ýazypdyr.

* * *

Ýadyma düşen üçünji bir köpcülikleyín ýokanç keseliň pidasy bolan şahs – bu gün edebiýaty öwreniji alymlardan başga az-az adamyň tanaýan, emma Ikinji Meşrutiýet ýyllarynyň meşhur şahyry, ýazyjy we edebi tankytçy Şahabeddin Süleýmandyr. Ol aýaly Ihsan Raif hanym bilen bile Şweýsariýa gidende, Dawos-Platz posýologynda 1919-njy ýylyň başlarynda ispan dümewine ýolugyp aradan çykypdyr. Bu tragiki ölümiň jikme-jikliklerini bilmek isleýän okyjylaryma Ýakup Kadriniň "Ýaşlyk we edebiýat ýatlamalarynda" gadyrdan dosty Şahabeddin Süleýmandan söz açýan bölümü we Mehmet Öklüniň "Hiç kime arz etmerin" ("Kimseye Etmem Şikâyet" (2013) atly dokumental romanyny okamagy maslahat berýarin.

Hawa, köpcülikleyín ýokanç keseller tanymaly-tanalmaýany, güýçlini-güýcsizi seljerip duranok. Şonuň üçin ilkinji nobatda ätiýajy elden bermezlik we gowy günlere ýetmek üçin elliňinden gelen işi edýän jogapkär işgärlerdir ýörite hünärmenleriň ündewlerine eýermek, duýduryşlaryna gulak asmak gerek.

Beşir AÝWAZOGLY,
besirayvazoglu@karar.com

12.04.2020 ý, "Karar" gazeti.

Terjime eden: Guwanç MÄMILIÝEW,
Stambul uniwersitetiniň talyby.

Edebi makalalar